Craig Owen Jones

Brwydr Iaith, Brwydro Iaith: Terminoleg y byd pop Cymraeg fel dull protestio yn y 1960au a'r 1970au

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Golygydd **Yr Athro Ioan Williams**

Brwydr Iaith, Brwydro Iaith: Terminoleg y byd pop Cymraeg fel dull protestio yn y 1960au a'r 1970au

Craig Owen Jones

Mae nifer wedi dadlau bod y byd pop Cymraeg yn allweddol i lwyddiant yr ymgyrch hawliau sifil dros siaradwyr Cymraeg ar ddiwedd y 1960au a dechrau'r 1970au. Amlygodd Dylan Phillips dair elfen yn y ddadl hon: yn gyntaf, swyddogaeth cyngherddau roc a phop o godi arian i goffrau Cymdeithas yr Iaith (ffactor a oedd yn hollbwysig ym 1976 a 1991, pan fu elw'r gwyliau roc 'Twrw Tanllyd' a 'Rhyw Ddydd, Un Dydd' yn fodd i'r Gymdeithas glirio ei dyledion);[1] ac yn ail, swyddogaeth cyngherddau fel llwyfan i aelodau ac artistiaid fedru cyfleu neges y Gymdeithas i gynulleidfa ehangach.[2] Yn ogystal, bu geiriau caneuon gan gantorion protest megis Dafydd Iwan, Heather Jones, 'Y Chwyldro' ac ati yn gymorth i godi ymwybyddiaeth o'r egwyddorion y tu ôl i'r ymgyrch adfywio iaith a sicrhau'r hawl i'w defnyddio. Y drydedd elfen oedd yr ysgogiad i hyrwyddo'r byd pop trwy gyllido recordiau newydd, noddi gigiau i fandiau Cymraeg, ynghyd â chreu ffansîns i roi cyhoeddusrwydd i'r bandiau hynny;[3] bu hyn yn fodd o sicrhau presenoldeb yr iaith mewn amgylcheddau cymdeithasol a fu'n gaeëdig i'r profiad Cymraeg yn flaenorol, yn enwedig yn ardaloedd Seisnig y dwyrain.

O dro i dro, fodd bynnag, mae sylwedyddion wedi cynnig beirniadaeth ar bedwerydd safbwynt, ac amcan yr erthygl hon yw cynnig arolwg manwl o'r safbwynt hwnnw. Wrth edrych ar y ffynonellau sydd wedi goroesi, daw'n amlwg y cyfoethogwyd yr iaith Gymraeg gan y rheiny a gymerai ran yn y byd pop, a bod hyn yn ffordd unigryw o roi cymorth i'r mudiad protest. Roedd anghenion diwydiant pop y 1960au, fel heddiw, yn gorfodi artistiaid a sylwedyddion i fathu termau newydd yn gyson i ddisgrifio arddulliau ac is-arddulliau newydd, heb sôn am yr angen am eiriau ar gyfer dyfeisiadau mecanyddol a thechnolegol sy'n gysylltiedig ag offerynnau ac offer cerddorol. Dylid ystyried hefyd duedd naturiol yr ifanc i addasu a defnyddio bratiaith er mwyn ymwahanu oddi wrth y cenedlaethau hŷn, yn ogystal â'r angen i fabwysiadu elfennau o fratiaith ieuenctid Eingl-Americanaidd. Er bod nifer o'r termau Cymraeg a fathwyd yn y 1960au wedi diflannu o'r iaith fyw, serch hynny, mae'n amlwg bod y berthynas rhwng yr ymgyrch iaith a'r eirfa newydd hon yn un ddwyochrog; roedd eu presenoldeb yn yr iaith yn gymorth i gymeradwyo defnydd o'r iaith, ac roedd yr ymgyrch iaith yn gymorth i gymeradwyo defnydd o'r eirfa. Bydd y drafodaeth ganlynol yn bwrw golwg manylach ar y berthynas hon, gan ganolbwyntio ar ymdrechion i addasu'r Gymraeg i amgylchiadau

1 Phillips, D. (1998), *Trwy Ddulliau Chwyldro…?: Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962-1992* (Llandysul: Gomer), tt. 96-97.

2 Ibid., t. 114.

3 Ibid., t. 115. Er enghraifft, mae Phillips yn tynnu sylw at fodolaeth ffansîns megis *Llmych* yng Nghlwyd. Cynhaliwyd nifer cymharol fawr o gigiau yn y gogledd-dwyrain yn y 1980au hwyr a'r 1990au cynnar. Serch hynny, mae bodolaeth 'sîn Clwyd' yn y 1990au cynnar yn broblemus; gweler Jones, C. O., "Still Here'?: A Geospatial Survey of Welsh-language Popular Music', yn Cohen, S., Knifton, R., Leonard, M., et al. (goln) (i'w chyhoeddi, 2013), *Sites of Popular Music Heritage: Memories, Histories, Places* (London: Routledge).

cerddoriaeth boblogaidd y 1960au a'r 1970au yn enwedig, ac yn archwilio canlyniadau ideolegol strategaethau bathu termau a ddefnyddiwyd gan ysgrifenwyr yn ystod y cyfnod hwnnw. Archwilir yr effeithiau y mae'r strategaethau hyn yn eu cael ar yr iaith ysgrifenedig, ynghyd ag ar iaith bob dydd, a dangosir bod ymdrechion i fathu termau newydd yn ddibynnol – yng nghyd-destun y byd pop – ar ewyllys da yr ifanc i'w poblogeiddio a'u defnyddio.

Rhagolwg: ehangu geirfa'r Gymraeg yn yr ugeinfed ganrif

Roedd astudio geiriau benthyg yn y Gymraeg yn faes cymharol ddieithr tan droad yr ugeinfed ganrif, pan aeth carfan fach o ysgolheigion Cymreig ati i ddarganfod mwy am yr agwedd hon ar yr iaith na dderbyniodd fawr o sylw'n flaenorol. Yn eu plith roedd T. H. Parry-Williams, a ysgrifennodd *The English Element in Welsh* (Llundain, 1923), sef astudiaeth arloesol ar eiriau benthyg, eu gwreiddiau, a'u hystyron. Enillodd y gyfrol gryn barch ymhlith adolygwyr, ond ynddi, canolbwyntiodd Parry-Williams ar Gymraeg Canol a'r iaith fel y defnyddiwyd hi tan yr oes fodern gynnar yn unig. Ei amcan oedd cynnig arolwg hanesyddol, yn hytrach nag ateb i'r broblem gynyddol o ddod o hyd i eiriau Cymraeg i gyfateb i eiriau Saesneg newydd, yn enwedig ar gyfer dyfeisiadau a pheiriannau newydd a oedd yn dyst i dueddiadau moderneiddio ym mhob agwedd ar fywyd bob dydd yng Nghymru.

Roedd yn rhaid aros tan ar ôl yr Ail Ryfel Byd i weld ymdrech deg i fathu termau newydd. Daeth y sbardun i wneud hyn o sawl cyfeiriad. Ymhlith y cyntaf i arloesi yn y maes oedd y Bwrdd Gwybodau Celtaidd, a gyhoeddodd *Termau Technegol*, rhestr o dermau mewn meysydd megis gramadeg, cerddoriaeth ac estheteg mor gynnar â 1950. Roedd cyfraniad Gwasg Prifysgol Cymru yn hollbwysig – lluniwyd sawl rhestr o eiriau'n ymwneud ag addysg, bioleg, y swyddfa a busnes ac ati yn ystod y 1950au a'r 1960au. Cyfoethogwyd yr eirfa wyddonol yn ystod y 1950au, pan ddaeth gwyddonwyr o Goleg Prifysgol Cymru a'r Orsaf Bridio Planhigion (*Welsh Plant Breeding Station*) ger Aberystwyth at ei gilydd i drafod a phenderfynu ar dermau newydd. Ym 1964, cyhoeddwyd *Termau Theatr* gan R. Emrys Jones, fersiwn o restr eiriau a enillodd wobr yn yr Eisteddfod Genedlaethol dair blynedd yn gynt.[4]

Ffrwyth y gweithgareddau hyn oedd *Geiriadur Termau/Dictionary of Terms* (Caerdydd, 1973), cyfrol a gyhoeddwyd yn arbennig i'w defnyddio mewn ysgolion cyfrwng Cymraeg, ac a olygwyd gan Jac L. Williams. Mewn rhagymadrodd hynod werthfawr, gwelir gostyngeiddrwydd Williams – yn ogystal â'i ymwybyddiaeth o bwysigrwydd y gymdeithas Gymraeg yn y cyswllt hwn – yn ei apêl at y rheiny a fyddai'n defnyddio'r gyfrol: gobeithiai y câi darllenwyr eu hannog `*in due course to "create" or adopt many new words to enrich the language*'.[5] Mewn gwirionedd, digwyddai hyn ers blynyddoedd maith mewn nifer o feysydd ymhlith siaradwyr o bob math. Fel y noda Janet Davies, bathwyd termau gan sefydliadau ynghyd â ffigyrau cyhoeddus, megis y darlledwr Isaac (`Eic') Davies ym myd rygbi.[6] Yn ogystal â hynny, mae Sarah Hill yn tynnu sylw at ymgais

[4] Jones, R. Emrys (1964), *Termau Theatr* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

[5] Williams, J. L. (gol.) (1973), *Geiriadur Termau/Dictionary of Terms* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. viii-ix.

[6] Davies, J., `Welsh', yn Price, G. (gol.) (2ail argraffiad, 2000), *Languages in Britain and Ireland* (Oxford: Blackwell), t. 101.

Hywel Gwynfryn i ddefnyddio fersiwn Cymraeg o'r math o `glebran' DJ a oedd mor boblogaidd ar orsafoedd radio Seisnig ar ddiwedd y 1960au, gan fathu geiriau newydd i ddisgrifio elfennau yn ymwneud â cherddoriaeth boblogaidd.[7] Dyma'r math o beth a ddigwyddai hefyd yn y wasg gerddorol ar y pryd.

Er nad oes cyfle yn yr erthygl hon i fwrw golwg manwl ar egwyddorion cyfieithu, man cychwyn da yw cydnabod y perthyn i gyfieithu elfen ideolegol . Ym marn Christina Schäffner:

> Over the centuries it has been fairly common that ideas and concepts have travelled between cultures and nations, due to intellectual exchanges, bi- and multilateral talks and negotiations, etc. as a result, new concepts and their corresponding words have been introduced into a culture, existing words have changed their meaning(s), and some concepts and/or words have disappeared altogether from the discourse …[8]

Fel arfer, mae hyn yn digwydd oherwydd defnydd cyson – mae geiriau'n mynd yn llai cyffredin ac mae geiriau newydd yn cymryd eu lle pan fo defnyddwyr yn ailddiffinio'r cysyniadau sy'n gysylltiedig â hwy – mae'r hen eiriau'n colli eu hystyr gwreiddiol. Ond beth sy'n dilyn pan fo cyd-destun is-ddiwylliannol rhyw air newydd yn wahanol i'r cyd-destun gwreiddiol o'r cychwyn? Y tebygolrwydd yw, mewn achosion o'r fath, bod termau yn y ddwy iaith `*that seem to be identical … are in fact different, thus causing misunderstandings and/or negotiations for meaning*'.[9] Mae Schäffner yn amlinellu'r drafodaeth rhwng defnyddwyr fel hyn, gan bwysleisio sut mae un diwylliant yn tynnu sylw at elfen mewn cysyniad neu wrthrych oherwydd gwahaniaethau diwylliannol a chanfyddiadol. Yn achos y Gymraeg, mae nifer o ffactorau hanesyddol yn dylanwadu ar y drafodaeth hon, gan gynnwys statws uwch y Saesneg fel cyfrwng `swyddogol'.

Mae'r defnydd o derminoleg newydd yn y cyd-destun hwn, felly, yn ddibynnol ar sawl ffactor. Yn gyntaf, rhaid i siaradwyr gytuno bod angen gair newydd. Nid yw hyn o reidrwydd yn golygu bathu term newydd. Weithiau mae'n fater syml o ehangu baich semantig (*semantic load*) gair Cymraeg sydd eisoes yn bodoli. Hyd yn oed os yw hyn yn digwydd, gall diffyg cynefindra â'r gair yn ei gyd-destun ieithyddol newydd arwain at gamddealltwriaeth, fel mae Morris Jones wedi nodi yn ei ddadansoddiad defnyddiol o'r broblem.[10] Yn ail, os nad oes dewis Cymraeg eisoes ar gael, rhaid i siaradwyr gytuno ar air i ddisgrifio'r ddyfais neu'r cysyniad newydd. Weithiau, mae siaradwyr yn mabwysiadu dull amlwg, os nad hirwyntog, o ddatrys y broblem – yr hyn sy'n cael ei ddisgrifio gan Jones fel `*descriptive circumlocution*', neu gyfleu ystyr term estron o fewn idiom neu frawddeg yn hytrach na gair newydd. Trwy'r dull hwn, mae `popty dau funud', er enghraifft, yn cyfleu'r cysyniad o `*microwave*'. Mae hyn yn bell o fod yn ateb perffaith

---

7 Hill, S. (2007), *'Blerwytirhwng?': The Place of Welsh Pop Music* (Aldershot: Ashgate), t. 61.

8 Schäffner, C., `Third Ways and New Centres: Ideological Unity or Difference?', yn Calzada Pérez, M. (gol.) (2003), *Appropos of Ideology: Translation Studies on Ideology – Ideologies in Translation Studies* (Manchester: St. Jerome Publishing), tt. 23-42; tt. 29-30.

9 Ibid.

10 Jones, Morris, `The Present Condition of the Welsh Language', yn Stephens, M. (gol.) (1973), *The Welsh Language Today* (Llandysul: Gomer), tt. 110-26.

i'r broblem, fodd bynnag. Wrth ddisgrifio un o nodweddion arbennig '*microwave*' – sef ei allu i baratoi bwyd yn gyflym – nid yw'r term 'popty dau funud' yn cydnabod nodweddion eraill – mae'n colli felly rywfaint o'i bŵer disgrifiadol. Mae'r gair 'meicrodon', sydd hwyrach yn enw llai 'Cymreig' ei naws, yn fwy triw i'r term gwreiddiol o ran ei ystyr.[11]

Yn wir, gall y gair 'meicrodon' sefyll fel enghraifft o ateb posibl arall i'r broblem: creu dewis amgen Cymraeg i'r term gwreiddiol. Gall hyn fod yn derm cwbl wreiddiol – sef mynegiant gwahanol, gwirioneddol Gymraeg o'r term[12] – neu fersiwn Cymraeg o'r gair sy'n adlewyrchu ystyr a strwythur gwreiddiol y term mor gywir ag sy'n bosibl. Yn yr achos hwn, felly, mae 'meicro' yn dod o'r un gwraidd â 'micro', ac mae '(t)on' yn gyfieithiad llythrennol o'r gair '*wave*' sy'n ffurfio ail elfen y term gwreiddiol. Mae'r gair sy'n deillio o'r rhain yn enghraifft, felly, o ddynwarediad (*calque*). Eto, nid yw'r ateb hwn heb ei broblemau. Er bod yr enghraifft uchod yn un hawdd ei deall, nid yw pob enghraifft mor glir â hyn, ac os yw defnyddiwr rhyw air newydd o'r farn y gellid ei gamddeall, mae ganddynt ddau opsiwn: ychwanegu'r term Saesneg er mwyn osgoi'r broblem, neu gael gwared â'r term newydd Cymraeg yn gyfan gwbl. Yn ôl Jones, dyma'r drwg yn y caws – gall poblogeiddio'r gair, a sicrhau bod defnyddwyr eraill yn deall gwir ystyr y gair, wynebu rhwystrau sylweddol:

> … the great problem with Welsh translations is to achieve currency: native forms may be available but bilingualism encourages use of the English terms. … . New Welsh equivalents, of course, may be used in formal contexts – but this new use is invariably explained by also supplying the English equivalent in parenthesis.[13]

Y dewisiadau olaf yw defnyddio'r gair Saesneg mewn dyfynodau, neu ddefnyddio rhyw fath o Gymreigiad arwynebol o'r gair gwreiddiol, fel arfer trwy ychwanegu ôl-ddodiad Cymraeg neu rywbeth tebyg.[14] Mae'n amlwg o'r ffynonellau sydd wedi goroesi fod cerddorion ac ysgrifenwyr y byd pop wedi gwneud defnydd helaeth o'r dulliau hyn; ond beth mae eu defnydd amrywiol ohonynt yn ei ddatgelu am eu hagweddau tuag at y mudiad adfywio iaith?

Y cyhoeddiadau pwysicaf yn y cyswllt hwn o'r 1960au a'r 1970au cynnar oedd *Asbri* a *Sŵn*. Roedd eu cynhyrchwyr yn ymwybodol o'r ffaith eu bod yn creu gwasg gerddorol Gymraeg, ac achubwyd ar bob cyfle i dynnu sylw – yn enwedig sylw'r gynulleidfa – at statws arloesol y cylchgronau. Er enghraifft, o'i lansiad ym 1969 tan ei rifyn olaf ym 1978, cychwynnwyd pob colofn olygyddol a gyhoeddwyd yn *Asbri* gyda'r frawddeg 'Annwyl Gyd-Bopwyr!'. Roedd y byd pop Cymraeg newydd gychwyn,[15] ac mae'n ddigon clir

---

11 Yn ystod ymchwil maes ym Mlaenau Ffestiniog ym 1999, clywodd Timothy Jilg am y term 'popty dau funud', yn ogystal â'r term mwy poblogaidd 'popty ping'. Am ystod eang o eiriau i 'microwave' yn y Gymraeg, a rhagor o wybodaeth ar atebion rhanbarthol i broblemau tebyg, gweler Jilg, Timothy (2003), 'Cadarnle'r Gymraeg? : astudiaeth eirfaol o'r iaith Gymraeg ym Mlaenau Ffestiniog' (doethuriaeth na chyhoeddwyd, Prifysgol Caerdydd).

12 Yn 2012, er enghraifft, bathwyd y term Cymraeg 'adar angau' am *drones* milwrol awtomatig. Yn amlwg, ceir agenda gwleidyddol y tu ôl i'r cyfieithiad hwn; ond gellir dadlau mai'r un peth sy'n wir am y term Saesneg gwreiddiol, sy'n iwffemistig braidd!

13 Jones, 'The Present Condition of the Welsh Language', t. 118.

14 Dydy Morris Jones ddim yn gwahaniaethu yma. Mae'n gweld cynnyrch Cymreigio gair Saesneg fel math o air benthyg.

15 Gweler Hill, *'Blerwytirhwng?'* am arolwg o gerddoriaeth bop Gymraeg cyn y 1960au.

bod y rheiny a oedd yn weithgar yn y byd hwnnw'n awyddus i greu math o hunaniaeth newydd a fyddai'n diffinio a chyfoethogi profiadau cefnogwyr cerddoriaeth – y 'popwyr' – a oedd yn gynulleidfa i *Asbri*.

Wedi dweud hyn, mae'n amlwg na cheid polisi golygyddol cyson o ran bathu termau. Mae'r math o ddyfeisgarwch a symboleiddir gan y term 'popwyr' i'w weld ochr yn ochr â'r strategaethau eraill. Fel y gwelir isod, mae pob un o'r dulliau a grybwyllwyd uchod yn ymddangos yn nhudalennau'r cylchgrawn:

Tabl 1: dulliau bathu termau yn Asbri, 1969-7

Datrysiad	***Gair/term Saesneg gwreiddiol***	***Enghraifft***
Newid baich semantig geiriau sydd eisoes yn bodoli	'*backing*' (h.y. ar gyfer canwr)	'Darperir hefyd gefndir cerddorol …'[1]
'*Descriptive circumlocution*' (Jones, 1973)	'*sound light modulator*'	'(T)eclyn a achosai i oleuadau lliw fflachio mewn curiad efo'r sain a gynhyrchid'[2]
Mynegiant Cymraeg gwreiddiol o'r cysyniad Saesneg	'DJ/DJs' '*two speakers*'	'Y discwyr … oedd tri bachgen ieuanc …'[3] 'Pwy yw'r troellwr (*disc jockey*) mwyaf poblogaidd …?'[4] 'dwy golofn sain'[5]
Dynwarediad (gydag eglurhad Saesneg)	'*computerised cutting*'	'… (mae'r) cyhoedd wedi blino ar safon cynhyrchu, a beiau peirinwaith *(sic)*, torri mecanyddol (*computerised cutting)* rhai (recordiau) …'[6]
Dynwarediad (heb eglurhad Saesneg)	'*slide guitar*'	'Mae Geraint yn arbenigo yn y gitâr sleid …'[7]
Cymreigio'r gair	'*discotheque*'	'Gallem synhwyro bod pobl ifanc yn mynd i ddisgotec …'[8]
Defnyddio'r gair/term Saesneg mewn dyfynodau (geiriau benthyg)	'R & B' '*with-it*'	'… yr un rydym ni'n ei hoffi fwyaf yw'r math araf (o gerddoriaeth), "R & B" ("Rhythm & Blues") fel y dywed y Sais.'[9] 'Credaf fod ieuenctid Cymru eisiau bod mor "*with-it*" â'u cyfoeswyr …'[10]

Yn wahanol i gylchgronau diweddarach megis *Sgrech*, ni osododd olygyddion *Asbri* erioed agenda wleidyddol bendant; ond wrth edrych ar y tabl uchod, mae'n amlwg bod cryn bwyslais ar sicrhau Cymreictod y cyhoeddiad. Roeddent yn awyddus i bwysleisio swyddogaeth gymdeithasol cylchgrawn newydd am gerddoriaeth bop, gan gyfeirio at 'drachwant canu pop' yn y wlad, a disgrifiwyd y cylchgrawn fel 'Arwydd calonogol o'r egni sy'n dygyfor trwy fywyd Cymraeg Cymru y dyddiau hyn' gan neb llai na Gwynfor Evans.[16] Mae negeseuon o gefnogaeth i Dafydd Iwan – cadeirydd Cymdeithas yr Iaith ar y pryd – yn dilyn ei ryddhau o'r carchar ar ddechrau

[16] *Asbri* (1969), 1, Mai, 3. Bu Gwynfor yn ymwybodol o'r byd pop ymhell cyn dyfodiad *Asbri* – roedd ei fab, Dafydd Evans, yn aelod o'r bandiau roc arloesol 'Y Pedair Kaink' a'r Blew' mor gynnar â 1966 a 1967.

1970 yn awgrymu cydymdeimlad y panel golygyddol ag amcanion y Gymdeithas,[17] a derbyniodd digwyddiadau byw Cymdeithas yr Iaith, megis 'Pop a Phencerdd' (cyngerdd wrtharwisgo ym mis Mehefin 1969) a'r gwyliau 'Twrw Tanllyd' yng nghanol y 1970au, sylw a chyhoeddusrwydd yn y cylchgrawn.

Gellir tybio felly, fod natur yr iaith ysgrifenedig a ddefnyddiwyd yn *Asbri* hefyd yn rhan o'r swyddogaeth gymdeithasol hon, ac mae'r pwyslais ar uniaethu â'r 'popwyr', yn ogystal â bod yn rhan o 'fyd pop' neu 'fudiad canu pop', hyd yn oed, yn awgrymu cysyniad newydd o iaith yr ifanc. Roedd *Asbri* yn gylchgrawn parchus, yn denu cefnogaeth hoelion wyth y gymdeithas Gymraeg megis Islwyn Ffowc Elis a Gwynfor Evans. Wrth edrych ar rai o'r sylwadau a wnaethpwyd amdano yn y 1970au cynnar, gellir tybio bod ei ddarllenwyr yn hŷn na darllenwyr *Sŵn*. Fodd bynnag, cafwyd dealltwriaeth o'r angen i apelio at yr ifanc, ac roedd hyn, yn ogystal ag awydd y cyfranwyr i gofleidio (a chreu) termau newydd yn y Gymraeg, yn arwydd o ymgais onest, os nad diniwed, i foderneiddio'r iaith yn y cyd-destun hwn.

Fel y profa'r enghraifft 'cyd-bopwyr', nid oedd ymdrechion ysgrifenwyr *Asbri* i fathu termau newydd bob amser yn llwyddiannus. Roedd anghysondeb rhwng fersiynau newydd o eiriau – hyd yn oed o fewn yr un rhifyn – yn gyffredin. Enghraifft ddiddorol yw'r termau a fathwyd i gyfleu ystyr y gair '*amplifier*': hyd yn oed ar ôl tair blynedd, nid oedd 'sainchwyddwr' (naill ai gyda phriflythyren neu hebddi) wedi ennill ei blwy' yn ddigon cadarn i gyfiawnhau ei ddefnyddio mewn rhifyn o'r cylchgrawn ym 1977, ac ymddangosodd y term benthyg 'ampiau' yn ei le:

Tabl 2: Termau ar gyfer '*amplifier*' a ddefnyddiwyd yn *Asbri*

Term	***Defnyddiwyd yn Asbri***	***Argraffwyd gyda'r term Saesneg mewn cromfachau?***
Amplifier	1971	--
chwyddwr sŵn	1972	Naddo
sainchwyddwr	1973	Naddo
Sainchwyddwr	1974, 1975	Naddo (1974); do (1975)
Amp. (Marshall)	1975	--
Mwyadur	1975	Do
amp(iau)	1977	Naddo

Mae'r rhestr anghyson uchod yn nodweddiadol o'r math o agwedd *laissez faire* tuag at fathu termau yn y wasg gerddorol. Ceid ymwybyddiaeth o'r angen i ddod o hyd i ateb i'r broblem o air heb gyfieithiad Cymraeg (ond gweler isod); ar y llaw arall, ni cheid consensws na chysondeb.

[17] 'Yn sicr, rydyn ni'n falch iawn hefyd fod Dafydd Iwan – un o'n harloeswyr canu gwerin modern (–) wedi ei ryddhau o'r carchar ar ôl cael cyfle(,) gobeithio, i gyfansoddi rhagor o ganeuon gwefreiddiol', *Asbri* (1970), 5, Ionawr-Chwefror, 3.

Erys dau fater yn y cyswllt hwn, sef sut yr oedd gwahanol bobl yn deall a dehongli'r rheolau y tu ôl i fathu termau (ffactor sy'n egluro, i ryw raddau, ddiflaniad y termau hyn o'r rhan fwyaf o gyweiriau), a'r angen am air newydd yn y lle cyntaf. Mae'r geiriau uchod i gyd yn dangos rhywfaint o ymwybyddiaeth o reolau ieithyddol; mae'r ôl-ddodiaid *-wr* ac *-adur* yn gyffredin mewn enwau. Fodd bynnag, nid yw'r termau 'sainchwyddwr' a 'chwyddwr sŵn' yn dilyn cyngor Jac Williams, a argymhellodd *-ydd* fel ôl-ddodiad ar gyfer offer neu gyfrwng, ac *-wr* i'r unigolyn a oedd yn gyfrifol am y weithgaredd. Mae'r ddau'n swnio'n rhyfedd braidd yn eu ffurfiau lluosog.

Yr hyn sy'n peri syndod, fodd bynnag, yw'r ffaith bod term ar gyfer '*amplifier*' eisoes yn bodoli. Mae'r *Geiriadur Mawr* yn rhoi 'chwyddleisydd' a 'chwyddiadur' fel dewisiadau. Beth felly oedd cymhelliant yr ysgrifenwyr i chwilio am derm arall? Yn achos y term cyntaf, mae ei anaddasrwydd i'w swyddogaeth yn y byd pop yn amlwg. Argraffwyd y *Geiriadur Mawr* ym 1958, mewn cyfnod pan ddefnyddid 'chwyddleisyddion' mewn un ffordd yn unig yng Nghymru fel rheol, sef er mwyn sicrhau bod cynulleidfaoedd yn medru clywed arweinwyr neu areithwyr; oddi yma, felly, y daeth y term. Buasai'n anacroniaeth anfaddeuol – a chwerthinllyd – i'r rhai a ysgrifennai am fandiau roc ddechrau cyfeirio at 'chwyddleisydd' yng nghyd-destun offer gitarydd neu fasydd. Nid tasg hawdd felly oedd bathu termau yn wyneb cyflymder datblygiadau'r diwydiant pop.

Erbyn y 1980au, felly, 'amp' – yn ogystal â'i fersiwn lluosog, 'ampiau' – a enillodd y dydd, ond nid oedd hyn yn ganlyniad anochel. Mae'r drafodaeth uchod yn gadael dau ddewis 'Cymraeg'; 'chwyddiadur' o'r *Geiriadur Mawr*, a 'mwyadur' o *Asbri*. Fodd bynnag, ni ddefnyddiwyd y cyntaf mewn cyd-destun technegol ar y cyfan,[18] a byr iawn oedd bywyd cerddorol y llall[19] (nad yw'n syndod ar ôl cyfnod mor hir o ansicrwydd ac anhrefn!).

Agwedd debyg iawn i hyn oedd gan ysgrifenwyr y cylchgrawn cynharaf i ganolbwyntio ar yr arddull roc, sef cylchgrawn *Sŵn*. Sefydlwyd *Sŵn* ym 1972 gan Dafydd Meirion Jones ac Alun 'Sbardun' Huws – dau gerddor a chyn-aelodau bandiau roc eraill ('Y Tarddiad' a'r 'Datguddiad' yn achos Jones, a'r 'Tebot Piws' yn achos Huws). Iddynt hwy, yn lle'r awyrgylch llon ond henffasiwn a oedd i'w ganfod ar dudalennau *Asbri*, gwnaeth *Sŵn* ddefnydd llawer mwy rheolaidd o sillafiadau geiriau cyffredin a adlewyrchai eu defnydd yn yr iaith lafar. At hynny, roedd cysodiad y cylchgrawn yn llawer mwy anhrefnus, gyda mwy o luniau o berfformiadau byw a ffontiau cyfoes, ac achubwyd ar bob cyfle i ymosod ar elfennau'r byd y'u hystyrid yn henffasiwn.

Roedd *Sŵn* hefyd yn gyfrifol am argraffu rhai o'r ymdrechion cynharaf i geisio gwahaniaethu rhwng mathau gwahanol o gerddoriaeth boblogaidd newydd yng Nghymru. Roedd y broses hon yn galw am ddealltwriaeth fanylach, ynghyd â defnydd mwy gofalus o dermau arddulliol nag erioed. Un o gyfranwyr *Sŵn* a roddodd ystyriaeth i'r mater hwn oedd Alun Cynfael Lake, a ysgrifennodd ym 1974 am sut y newidiodd ystyr y termau 'pop' a 'chanu ysgafn' yn ystod y 1970au. Yn ei farn ef, ceid dau brif gategori cerddorol yr adeg honno, cerddoriaeth 'bît' (darllener: 'roc') a'r 'canu mwy

---

[18] Gweler, er enghraifft, 'Teledu o'r gofod' (1987), *Y Gwyddonydd*, 25 (1), Haf, 35. Defnyddiwyd i olygu '*microscope*' mor gynnar â 1930 – rheswm arall, efallai, paham iddo gael ei anwybyddu gan ysgrifenwyr sy'n trafod cerddoriaeth boblogaidd.

[19] Mae 'mwyhadur' – gyda 'h' – yn ymddangos yn y *Geiriadur Termau*. Hefyd, roedd yn derm am offer gwyddonol; mae 'mwyadur' yn golygu '*microscope*'. Enghraifft ydyw o gais aflwyddiannus i newid baich semantig gair sydd eisoes yn bodoli.

traddodiadol' a nodweddid gan 'Y Diliau', 'yr Hennessys' a Dafydd Iwan ac ati. Yn ôl Lake nid dyna oedd y broblem, ond yn hytrach methiant y byd pop i wahaniaethu rhyngddynt:

> Y ffaith amdani yw fod canu ysgafn yn cynnwys pop, ond nad yw pop o angenrheidrwydd yn bopeth a gysylltir â'r dosbarth canu ysgafn. … Beth felly am Hogia'r Wyddfa, Llandegai, (neu) Tony ac Aloma? Ble mae eu lle hwy? Yn amlwg – ddim yn y byd canu pop, gan nad yw eu canu hwy yn dod i fewn i un o'r (ddau gategori). … mae clywed rhywun yn datgan yn hapus a diniwed fod rhywun fel Hogia'r Wyddfa yn canu POP yn achosi i mi ddisgyn ar y llawr yn y poenau mwyaf ofnadwy ac i wylo digon o ddagrau i lenwi Llyn y Bala.[20]

Buasai'r awdur a fynegodd ei farn am y sioe deledu *Disc a Dawn* yn y rhifyn cyntaf wedi cytuno i'r carn:

> … Tony ac Aloma, Hogia'r Wyddfa … Ond i mi, nid hyn yw CANU POP! Mae canu pop IAWN i fod yn anelu at y bobl ifanc. Gwir, mae 'na le i'r math cyntaf o ganu pop (sef Tony ac Aloma ac ati), ond nid ar sioe bop, a dyna, am wn i, yw *Disc a Dawn* i fod.[21]

Trwy'r dull hwn, felly, tynnwyd ffin rhwng yr hen arddull gyda'i fandiau harmoni clòs a'i chylchdaith noson lawen, a'r 'byd pop' newydd.

Bathu termau er gyfer ideoleg [22]

Y prif wahaniaeth yn y bôn rhwng *Asbri* a *Sŵn* oedd eu pwyslais ar agweddau gwahanol ar y byd pop. Roedd golygyddion *Asbri* yn ffafrio arddull hŷn canu pop – fel a gafwyd gan 'Perlau Taf', 'Y Pelydrau', a hyd yn oed 'Hogia Llandegai' a'u tebyg – tan gyfnod diweddarach ym modolaeth y cylchgrawn. Yn y deg rhifyn cyntaf, mae erthyglau ar fandiau roc yn ymddangos ar dri achlysur yn unig.[23] Ar y llaw arall, canolbwyntiodd *Sŵn* – er gwaethaf ei is-deitl camarweiniol braidd, 'Y Papur POP' (ond gweler isod) – ar roc fel prif arddull byd pop newydd. Er y cydnabyddir bod arddull gerddorol y bobl a ffurfiodd y bandiau roc a ddeuai i'r amlwg tua 1972 a 1973 yn deillio, mewn llawer o achosion, o wreiddiau'r hyn a ddisgrifiwyd ar y pryd fel yr arddull 'acwstig' neu 'neis-neis', gwelai'r golygyddion hefyd mai'r angen i roi cefnogaeth frwd i roc, yn hytrach na'r arddull hŷn, oedd y ffordd ymlaen. Eu prif rwystr oedd y ffaith mai bach iawn oedd cymuned y bandiau roc Cymraeg ym 1972 a 1973, ac roedd yn amhosibl llenwi rhifyn gyda newyddion am y bandiau Cymraeg yn unig. Felly, rhoddodd *Sŵn* gyhoeddusrwydd i'r genhedlaeth newydd o gerddorion a ddeuai dan ddylanwad cerddoriaeth 'blws' a roc, a chydnabyddai hefyd ychydig o'r gerddoriaeth hŷn ei harddull a ddehonglwyd fel cynnyrch mwy perthnasol i'r frwydr iaith a phrofiadau siaradwyr ifainc.

---

20 Lake, Alun Cynfael (1974), 'Problem diffinio', *Sŵn*, 8, Haf, 4.

21 Anhysbys (1972), 'Disc a Dawn: Sioe Ifanc i'r Hen neu sioe Hen i'r Ifanc?', *Sŵn*, 1, Ebrill-Mai, 8-9.

22 Rwyf yn defnyddio'r gair 'ideoleg' yn ei ystyr ehangaf posibl i gyfeirio at y galw i adfywio'r iaith. Honnodd Gareth Miles fod Cymdeithas yr Iaith yn 'fudiad di-ideoleg o bobl ddi-ideoleg'. Dyfynnwyd yn Phillips, *Trwy Dulliau Chwyldro …?*, t. 153.

23 Sef 'Y Datguddiad', 'Sŵn Rhydd' a'r 'Mellt'. Mae'n debyg i'r 'Mellt' chwarae setiau 'trydanol' erbyn 1970, ond serch hynny, mae eu statws fel band roc go iawn tua'r cyfnod hwn yn ansicr iawn. Cyhoeddwyd erthygl am 'Y Tebot Piws' ym 1970, ond nid oedd 'Y Tebot Piws' wedi troi at yr arddull roc eto.

Gwelir hyn yn y 'Siartiau Swnllyd' (Ffigur 1), rhestr o'r recordiau Cymraeg gorau a gwaethaf dros y blynyddoedd a gyhoeddwyd ar dudalen olygyddol y rhifyn cyntaf ym 1972. Gellir dehongli hyn fel y datganiad amlycaf posibl o agenda gwleidyddol, lle cafwyd artistiaid protest 'hŷn' fel Dafydd Iwan a Huw Jones ar restr y goreuon (ochr yn ochr, yn naturiol, â recordiau o naws rocaidd megis 'Maes B' gan 'Y Blew' a 'Rhaid yw eu tynnu i lawr' gan 'Y Chwyldro') – tra ymddangosai artistiaid siwgraidd megis Hogia'r Wyddfa, ynghyd ag Alwen ac Owain Selway, ar restr y recordiau gwaethaf. Serch hynny, roedd y broses hon o geisio ail-lunio'r byd pop yn ôl cysyniadau mwy modern o gerddoriaeth boblogaidd yn fater anodd, ac yn llawn cyferbyniadau. Ym 1972, cyhoeddwyd sylw gan golofnydd *Sŵn* yn canmol penderfyniad Tony ac Aloma – a ymddangosodd ar restr y recordiau gwaethaf dim ond rai misoedd ynghynt – i roi'r gorau i berfformio tra oeddent ar frig y byd pop.[24]

Ceid felly ddau gyhoeddiad a dau agenda cerddorol cwbl wahanol, ond serch hynny, gellir dadlau i gyfranwyr *Asbri* a *Sŵn* flaenoriaethu moderneiddio'r iaith Gymraeg, ond bod y cylchgronau'n cyflwyno ffyrdd cyferbyniol o gyflawni hyn. Fel rheol, mae'r dulliau o fathu termau Cymraeg sy'n fwy dibynnol ar y geiriau a'r ffurfiau Saesneg gwreiddiol yn fwy cyson o lawer yn *Sŵn* nag yn *Asbri*; e.e., yn *Sŵn*, mae geiriau megis 'staciau', 'seshiwn jam', 'jamio', 'blwch ffws' (*fuzz box*) ac ati yn gyffredin. Fodd bynnag, ni ellir gwadu ymrwymiad golygyddion *Sŵn* i'r frwydr iaith, ac felly mae penbleth yn codi. Mae bathu term Cymraeg, boed yn derm cwbl newydd neu'n air Saesneg gyda'r terfyniad 'iau' neu 'iaid', yn gwneud rhywfaint i gyfoethogi'r iaith, ond mae bathu term Cymraeg er mwyn gwneud pwynt ideolegol – mewn geiriau eraill, i bwysleisio 'arallrwydd' yr iaith – yn ddibynnol ar sŵn a natur y gair. Nid yw'r hyn a ddisgrifiwyd gan R. S. Thomas fel '*the deplorable habit of attaching 'io' to hosts of English words*'[25] yn creu'r un grym rhethregol bob tro â chreu termau cwbl Gymraeg, am y tuedda'r canlyniadau i gadarnhau amheuon traddodiadol am natur israddol a sathredig yr iaith Gymraeg yn llygaid ei gwrthwynebwyr.

Pwysleisiwyd y pwynt hwn mewn dadl ar dudalennau cyfnodolyn y Gynghrair Geltaidd, *Carn*, ym 1987 a 1988. Mynegodd Richard Gendall, un o benseiri adfywiad yr iaith Gernyweg, farn ar y dulliau a ddefnyddiwyd i ail-greu rhannau o'r eirfa Gernyweg, a oedd yn anghyflawn oherwydd diflaniad cynnar yr iaith yn y ddeunawfed ganrif. Roedd yr arfer o fenthyca o'r Saesneg, yn ei farn ef, yn dderbyniol, ac roedd yn ffordd well o lenwi bylchau na benthyca o iaith Geltaidd arall, fel Cymraeg neu Lydaweg. Mewn ymateb a gyhoeddwyd tua dechrau 1988, cyfrannodd Peter Lloyd at y drafodaeth gan ategu barn nifer o ysgolheigion eraill:

> … nid oes drwg ym menthyg gair lle bo gwneud felly yn llenwi bwlch, ond os benthycir gair *lle mae un Cymraeg cryno ar gael yn barod*, gwneir niwed i'r Gymraeg, a phrysurir ei chwymp i fratiaith ddiwerth (fy mhwyslais i).[26]

---

24 *Sŵn* (1972), 3, Awst-Medi, 2.

25 *Cymru or Wales?* (1992) (Llandysul: Gomer), t. 18. Yn y llyfr hwn, mae R. S. Thomas yn cydnabod pwysigrwydd bathu termau gwreiddiol a naturiol Cymraeg, ac yn cynnig amddiffyniad egnïol o'r syniad.

26 Gendall, Richard (1998), 'Geiriau Benthyg a Bathu Termau', *Carn*, 61, Gwanwyn, 12.

Yn rhyfedd ddigon, y rheswm dros duedd ysgrifenwyr *Sŵn* i osgoi rhai o'r geiriau newydd a gofleidiwyd gan *Asbri*, yw eu bod o natur hirwyntog. Ni ellir gwadu'r ffaith fod geiriau a thermau megis `sainchwyddwyr' yn ffurfiol ei naws, sydd hwyrach yn rheswm dros ddefnydd y gair `ampiau' cyn diwedd y 1970au. Daw eglurhad arall i'r amlwg, fodd bynnag, pan ystyrir safbwynt mwy cyfoes *Sŵn*. Eglurhad llawer mwy argyhoeddiadol o duedd y golygyddion i droi cefn ar y termau Cymraeg gwreiddiol a symud tuag at eiriau benthyg o bob lliw oedd yr angen a deimlent i gyflwyno fersiwn newydd a modern o'r iaith Gymraeg.

Ers 1968, wedi'r cyfan, enillai Hywel Gwynfryn glod am greu `*DJ patter*' yn Gymraeg ar ei sioe radio *Helo sut dach chi?*, ac mae'n debyg i garfan gynyddol o `droellwyr' (neu DJs) ar ddechrau'r 1970au ddatblygu `rhigymau' tebyg (yn ôl disgrifiad *Asbri* o'r ffenomen) er mwyn llenwi'r bylchau rhwng recordiau. Mae'n debyg bod anghysondeb yr eirfa a ddefnyddiwyd yn y `*DJ patter*' – sydd yn ôl pob tebyg yn gyfrifol am lawer o'r enghreifftiau o eiriau Saesneg wedi'u Cymreigio – yn deillio o'r angen hwn i lanw bylchau. Yn wir, mae'n berffaith nad oedd y golygyddion yn gwneud dim mwy nag adlewyrchu'r iaith a glywsent yng nghylchoedd cefnogwyr cerddoriaeth roc Gymraeg, boed gyda'r tafod yn y boch, ai peidio.

Ymadroddion Cymraeg 'brodorol' – canlyniadau ideolegol

Serch hynny, erys y ffaith bod rhai o'r ymadroddion Cymraeg `brodorol' wedi goroesi. Nid yw'n syndod bod rhai yn y byd pop yn awyddus i boblogeiddio termau tywyll eu hystyr am resymau gwleidyddol, ac mae'n ymarfer gwerth chweil i edrych ar y rhesymeg y tu ôl i hyn. Mae Peter Merriman a Rhys Jones wedi dadlau'n argyhoeddiadol bod ymgyrch hirdymor Cymdeithas yr Iaith dros arwyddion dwyieithog yn bwysig, am iddi ddehongli statws arwyddion uniaith Saesneg fel symbol o ormes a gwladychiaeth lywodraethol Brydeinig. Mae'r awduron yn gweld yr ymgyrch hon fel `*one of the most effective campaigns carried out by the Welsh Language Society*',[27] ac yn tynnu ar syniadau Michael Billig am `*banal nationalism*', gan bwysleisio pwysigrwydd arwyddion dwyieithog fel arwydd hollbresennol o'r iaith:

> Language campaigners were quite clear about the significance of erecting Welsh language road signs. English language road signs were part of the daily, incremental performance of anglicisation and English government control in Wales, while Welsh-language signs would form an important component in the everyday banal flagging of the language …[28]

Os yw honiad Merriman a Jones yn wir, sef `*place-name signs shape private and personal, as well as public and collective, geographies of locales, regions and nations*',[29] a ellir hawlio felly bod yr un egwyddor yn berthnasol yng nghyd-destun yr ystafell ymarfer, tudalennau'r ffansîn cerddoriaeth, neu lwyfan y dafarn leol? Yn yr un modd ag arwyddion cyhoeddus, caiff cerddoriaeth boblogaidd effaith barhaol ar ein bywydau

---

27 Merriman, Peter, a Jones, Rhys (2009), 'Symbols of Justice': the Welsh Language Society's campaign for bilingual road signs in Wales, 1967-1980', *Journal of Historical Geography*, 35, 350.

28 Ibid., 358–9.

29 Ibid., 353.

pob dydd; erbyn dyfodiad y Walkman yn y 1980au cynnar, gellid gwrando arno drwy'r amser ym mha le bynnag y dymunid.[30]

Dan yr amgylchiadau hynny, roedd yr ysgogiad i sicrhau bod y gerddoriaeth honno mor 'Gymraeg' â phosibl yn bwysicach nag erioed, yn enwedig yn wyneb y symudiad cyffredinol oddi wrth arddulliau acwstig, a thuag at arddulliau roc – arddull a welwyd gan rai fel arddull anobeithiol o anghymreig. Yn wir, dichon mai dyna oedd y rhesymeg y tu ôl i ymdrechion ysgrifenwyr megis Alun Lenny a Hefin Wyn i fathu termau newydd am yr arddull roc a'i is-arddull newydd, pync, yn y 1970au diweddar. Cafodd y termau 'sigl a swae' a 'sigl a chraig' eu bathu i ddisgrifio '*rock 'n' roll*' yn y 1960au cynnar, ond ni lwyddodd yr un ohonynt i ennill eu plwy'. Fodd bynnag, cwtogodd Alun Lenny ei ymadrodd, 'sigl a chraig', i 'craig' ymhen ychydig.[31] Yn y cyfamser, ceisiodd Wyn boblogeiddio ei dermau 'roc rafins' a 'rocecer' ar gyfer cerddoriaeth pync, a defnyddiodd y termau sawl gwaith yn ei golofnau yn *Y Cymro*.[32]

Ni ddaeth dim o'r ymdrechion hyn, gyda'r ieuenctid (a'r bandiau eu hunain yn y diwedd) yn ffafrio'r termau sy'n deillio o'r geiriau Eingl-Americanaidd gwreiddiol 'roc a rôl' a 'pync', gan eu bod yn 'gwneud synnwyr'. Heblaw am sŵn annaturiol y termau newydd mewn cyd-destun cerddorol, dichon fod a wnelo ffactorau diwylliannol â'u methiant. Fel y nododd Robert Smith, yn y blynyddoedd ar ôl yr Ail Ryfel Byd, dychwelodd nifer o Gymry i'r wlad ar ôl cyfnodau o wasanaeth yn y lluoedd arfog, neu o weithio mewn mannau eraill ym Mhrydain ochr yn ochr â siaradwyr uniaith Saesneg, lle gofynnid iddynt fod yn rhan o'r diwylliant Seisnig. Ar yr un pryd, yn ystod y 1950au, daeth ffurfiau newydd o adloniant ysgafn megis dawnsio cyfoes a'r sinema i Gymru:

> ... Saesneg oedd iaith caneuon poblogaidd y dydd. Cafwyd adfywiad yn y diwydiant ffilm ym Mhrydain yn ystod y cyfnod hwn a denid miloedd o Gymry Cymraeg i'r sinemâu i wylio ffilmiau a gynhyrchid mewn stiwdios megis Ealing. Yr oedd hwn yn ddiwylliant byd-eang, yn drwm dan ddiwylliant yr Unol Daleithiau, a chynigiai i drigolion Cymru gyfle i fwynhau profiad diwylliannol nad oedd ddim gwahanol i'r hyn a fwynhâi eu cyfoeswyr (Prydeinig y tu hwnt i Gymru). Brawychwyd rhai o arweinwyr cyhoeddus Cymru gan ddylanwad diwylliant estron a oedd, yn eu tyb hwy, yn gwbl anghydnaws â'r traddodiad Cymreig.[33]

At ei gilydd, cafodd y ffurfiau newydd o adloniant rywfaint o ddylanwad ar agweddau cyfoes y genhedlaeth newydd hon tuag at ddefnydd y Gymraeg (mewn perthynas â'r ffurfiau newydd hynny). Cyfeiriwyd at y ffurfiau gan ddefnyddio geiriau Saesneg; ceid cyfeiriadau di-rif at '*pops*', yr '*hit parade*' a'r '*Top Twenty*' yn nhudalennau'r *Cymro* a'r *Herald Gymraeg a'r Genedl* yn ystod y 1950au a'r 1960au; cyflwynwyd y rhain heb ymddiheuriad am y diffyg termau Cymraeg gan ei fod yn beth hollol naturiol i drafod y pwnc yn Saesneg yn y lle cyntaf.

---

30 Hosokawa, S. (1984), 'The Walkman Effect', *Popular Music 4: Performers and Audiences*, 165-80.

31 Gweler, er enghraifft, Lenny, Alun (1976), 'Twrw Tanllyd '76', *Asbri*, 31, Haf, 12. Fel arfer, defnyddiodd ysgrifenwyr *Asbri* y term gwreiddiol 'rock and roll' mewn llythrennau italig cyn 1976.

32 Gweler, er enghraifft, *Y Cymro* (1977), 22 Tachwedd, 9, lle mae Wyn yn rhoi ei resymeg dros ddefnyddio'r gair 'rocecer' wrth ddisgrifio'r Trwynau Coch: '"Ecer" yw gair pobl y cwm am siarad yn blaen …'

33 Smith, R. (2000), 'Newyddiaduraeth a'r Iaith Gymraeg', yn Jenkins, G. H. a Williams, M. A. (goln), *'Eu Hiaith a Gadwant'?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 281-2.

Mae'n glir bod y safbwynt hwn yn newid, yn enwedig yn y blynyddoedd ar ôl darllediad *Tynged yr Iaith* ym 1962, ac mae ymdrechion megis y rheiny gan Lenny a Wyn yn tanlinellu'r sensitifrwydd a oedd yn gyffredin yn y byd pop tan ddiwedd y 1970au ynghylch defnyddio'r enw 'roc' i ddiffinio'r garfan newydd o artistiaid megis 'Injaroc', 'Shwn' a 'Crysbas' a chwaraeai yn yr arddull hwnnw.[34] Maent hefyd yn awgrymu ymwybyddiaeth o'r materion ideolegol ehangach. Fel yr honnodd Christina Schäffner wrth ysgrifennu am gyfieithu: *'… ideological aspects can also be determined within a text itself… at the lexical level (reflected, for example, in a deliberate choice or avoidance of a particular word)…'*[35] Dichon fod 'roc' neu 'pync' yn cynrychioli Seisnigeiddio annerbyniol i rai, ac fe'u hystyrid yn eiriau y dylid eu hosgoi. Y tristwch oedd bod bathu termau megis 'craig' a 'rocecer' heb gonsensws yn rhy artiffisial i sicrhau eu defnydd gan siaradwyr, er gwaethaf awdurdod dylanwadol *Y Cymro* i gynorthwyo i gyfreithloni'r term (yn achos Wyn).

O'r safbwynt hwn, ac wrth edrych ar y dystiolaeth sy'n goroesi, gellir awgrymu bod defnydd o eiriau brodorol yn dynodi protest: hynny yw, ffordd o bwysleisio Cymreictod diwylliant Cymraeg a Chymreig mewn sefyllfa lle mae'r diwylliant hwnnw'n cwrdd â rhan o'r diwylliant Eingl-Americanaidd – sef diwylliant pop yr ifanc – a dreiddiodd i bob man, ac fe'i gwrthwynebir trwy Gymreigio'i dueddiadau a'i ymadroddiad Saesneg. Wedi'r cwbl, awgrymodd Dafydd Iwan y canlynol ym 1977:

> Y nod yn syml yw ein bod yn medru byw yn gyflawn drwy'r Gymraeg, a mwynhau pob math o brofiad, meddwl pob math ar feddyliau a gwneud pob math ar weithredoedd fel Cymry, gant y cant. Trwy sefydlu a datblygu'r Byd Cymraeg hwn yn unig y medrwn rwystro'r Byd Eingl-Americanaidd rhag meddiannu Cymru.[36]

Ym marn Iwan, roedd yn bosibl gweld natur iaith y byd pop hwnnw fel mur yn erbyn anrhaith y diwylliant Saesneg ei iaith. Os yw tranc termau megis 'rocecer' a 'sigl a chraig' yn yr iaith lafar (ac, i raddau helaeth iawn, yr iaith ysgrifenedig) yn datgelu unrhyw beth, dengys bod ymdrechion o'r math hwn ym myd diwylliant yr ifanc yn colli llawer o'u grym rhethregol os nad derbynnir cymorth yr ifanc eu hunain.

Beth, felly, am y ffyrdd amrywiol o greu geiriau newydd? Nid oedd i'r dulliau hyn statws cyfartal ymhlith ymgyrchwyr, a gellir honni bod y rheiny a ddeallai egwyddorion yr ymgyrch iaith, megis aelodau'r Gymdeithas, yn ffafrio'r strategaeth o fathu termau Cymraeg newydd sbon dros y strategaethau eraill mwy 'Seisnig', fel y ffordd fwyaf effeithiol o ddangos Cymreictod, ac o ganlyniad, o brotestio. Nid yw'n anodd gweld yr apêl – rhoddodd R.S. Thomas grynodeb defnyddiol o'r ystyriaeth y tu ôl i hyn ym 1992:

> … Even allowing for the commendable efforts to find Welsh equivalents for the thousand and one objects and inventions which appear daily, it is a depressing experience to see how nearly allied to, if not identical with the English term they are. … What should be aimed at when converting English terms and phrases into Welsh

---

[34] Yn rhyfedd ddigon, aeth ysgrifenwyr *Sŵn* allan o'u ffordd i osgoi'r term yn nyddiau cynnar y cylchgrawn, yn ffafrio'r termau 'bît' neu '*descriptive circumlocutions*' Morris Jones, a 'grwpiau ar gyfer dawnsfeydd' yn hytrach na 'grwpiau roc'.

[35] Schäffner, 'Third Ways and New Centres', t. 23.

[36] Iwan, D. (1977), 'Y Byd Cymraeg', pamffled 'Twrw Tanllyd', t. 9.

> is not an exact rendering, but a natural word or phrase, which conveys the meaning while retaining its Welsh character.[37]

Mae gwreiddiau'r ddadl hon i'w darganfod yn yr ysgogiad i wahanu'r iaith Gymraeg, ac felly hefyd y Cymry, oddi wrth y geiriau cyfatebol Saesneg, ac mae hyn yn bwysig pe dymunir gwahaniaethu rhwng y ffyrdd y defnyddia'r ymgyrchwyr y strategaethau hyn. Roedd yr ymdrechion i addasu'r iaith ar gyfer y byd pop yn *Asbri* a *Sŵn* yn rhan o dueddiad ehangach. Yn y 1960au, ni bu ymgyrchwyr yn hir cyn cydnabod dau honiad: yn gyntaf, bod y Gymraeg yn henffasiwn, ac yn ail, bod siaradwyr Cymraeg wedi datblygu'r arfer o ddefnyddio termau Saesneg mewn meysydd cyfan o fywyd pob dydd. Er mwyn dod o hyd i atebion i'r problemau hyn, ceisiodd Cymdeithas yr Iaith, ymhlith eraill, annog eu cefnogwyr i ddefnyddio geiriau Cymraeg ar gyfer gweithgareddau lle'r oedd terminoleg Saesneg wedi cael ei defnyddio hyd at y pwynt hwnnw. Mae barn Mac a' Ghobhainn a Berresford Ellis yn berthnasol yn y cyswllt hwn. Yn ysbryd eu haeriad mai '*(the) introduction and use (of a lesser-used language) in every walk of life at every conceivable opportunity, until it becomes a natural thing, no longer laboured or false*' yw'r unig ffordd o ddiogelu iaith leiafrifol,[38] dechreuodd ysgrifenwyr *Tafod Y Ddraig* nodi gweithgareddau bob dydd lle'r oedd pobl yn tueddu i ddefnyddio geiriau Saesneg, ac aethant ati i gyhoeddi rhestri o dermau Cymraeg yn eu lle, fel a welir yn y rhestr o dermau pysgota yn Ffigur 2. Dyna'n wir, gellir dehongli, yw pwrpas rhestr debyg o eiriau yn ymwneud ag offer sain mewn cyfweliad â Mici Plwm (cefnogwr brwd i Gymdeithas yr Iaith) yn *Asbri* (Ffigur 3). Mae sawl un o'r termau hynny wedi goroesi yn yr iaith lafar.

Felly, gallwn gyd-destunoli ymddangosiad geiriau megis 'bwrdd troelli', 'troellwr' a 'chwyddwr sŵn' nid yn unig mewn ystyr ymarferol, ond mewn ystyr ideolegol yn ogystal. Gan eu bod yn fwy 'Cymraeg' eu naws, maent yn atgoffa'r siaradwr Cymraeg o natur unigryw ei famiaith. Os llwyddant hefyd i gael eu defnyddio'n naturiol yn yr iaith lafar ynghyd ag ennyn poblogrwydd, gallant ennyn yn y siaradwr deimladau o falchder a hunanhyder. Roedd hyn yn bwnc llosg erbyn y 1970au, pan oedd Cymreictod y byd pop yn destun dadl, yn enwedig pan ddechreuodd bandiau megis 'Brân', 'Crysbas' a 'Shwn' chwarae cerddoriaeth mewn arddulliau fel roc, a oedd yn gysylltiedig ym meddwl rhai â safbwynt a oedd yn groes i'r diwylliant Cymraeg. Er enghraifft, wrth siarad ym 1976 am y band Edward H. Dafis, mynegodd Dafydd Iwan y farn ganlynol:

> I mi, y cyfraniad mwya' bod nhw wedi gwneud ydy dangos bod hi'n bosib i ganu y math yna o ganeuon (sef caneuon yn yr arddull roc) yn Gymraeg, heb lurgunio'r Gymraeg, a heb ddefnyddio 'lled iaith' Americanaidd. Mae eu geiriau ar y cyfan yn glir ac yn groyw ac yn Gymraeg iawn er bod y miwsig yn gallu bod yn Americanaidd iawn ei sŵn.[39]

O ystyried geiriau Dafydd Iwan, a datganiadau tebyg o'r un cyfnod, gellir datgan bod artistiaid a sylwedyddion yn credu'n gryf dros bwysigrwydd sicrhau Cymreictod y byd pop, a hynny drwy wrthwynebu unrhyw ddylanwadau a oedd yn debygol o arwain at Seisnigeiddio'r byd hwnnw. Yn amlwg, roedd y math o iaith yr oedd artistiaid yn ei defnyddio yn eu caneuon yn allweddol yn hyn o beth.

---

37 *Cymru or Wales?*, t. 16; t. 18.

38 Berresford Ellis, Peter, a Mac a' Ghobhainn, Seamus (1971), *The problem of language revival: Examples of language survival* (Inverness: Club Leabhar), t. 144.

39 *Edward H. Dafis* (darlledwyd 10 Medi 1976), ffilm ddogfen.

Diweddglo

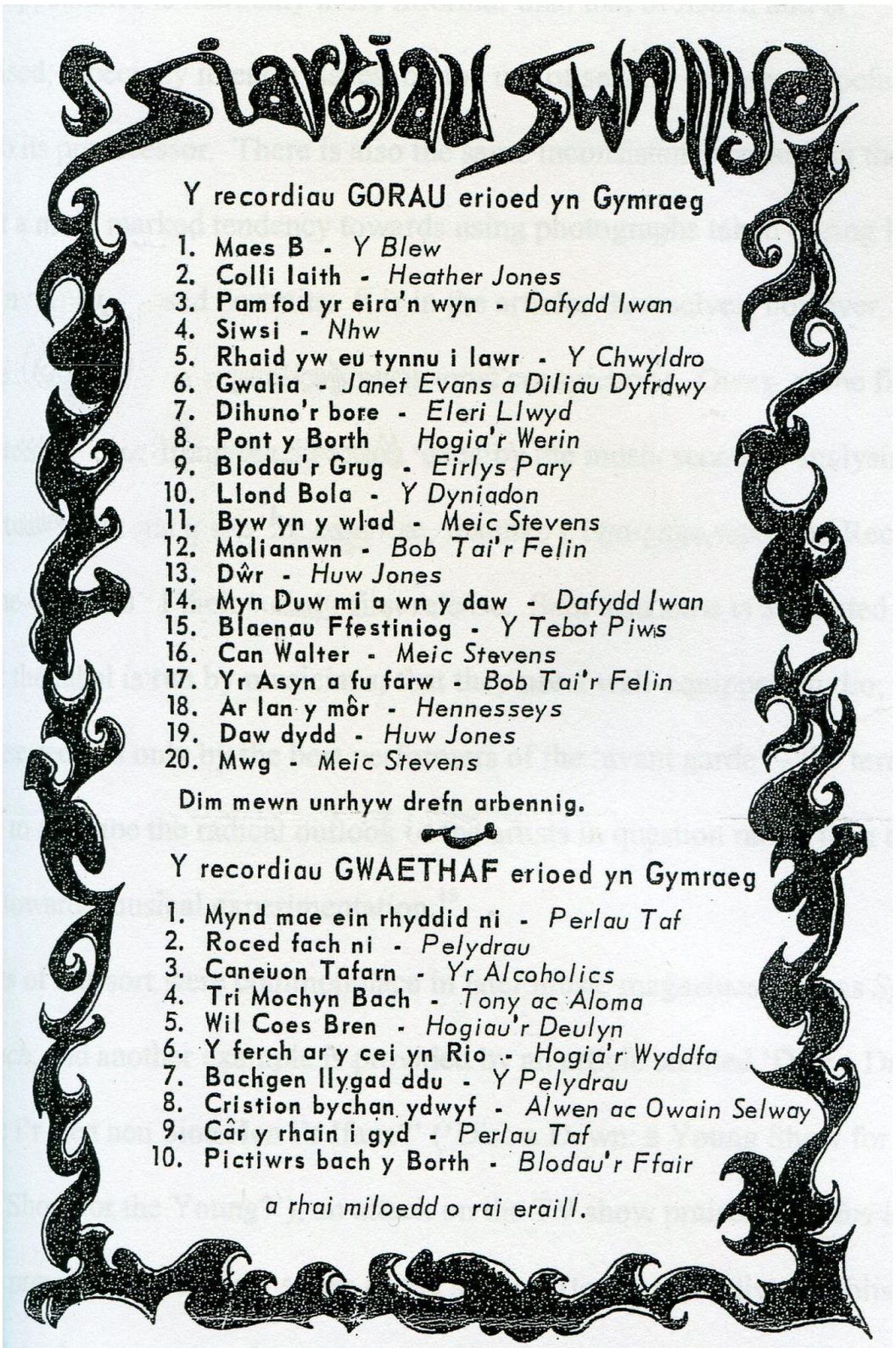
Mae natur y dystiolaeth a oroesodd o'r 1960au a'r 1970au yn ein gorfodi i ganolbwyntio ar ffynonellau printiedig yn bennaf, ond dylid cofio gwahaniaethu rhwng defnydd yr iaith ysgrifenedig a defnydd yr iaith lafar. Defnydd byrhoedlog a gafodd cryn dipyn o'r geiriau a fathwyd yn *Asbri* a *Sŵn*, a hwyrach nad y'u defnyddiwyd mewn sgyrsiau pob dydd o gwbl. Erbyn dechrau'r 1990au, tueddwyd i ddefnyddio dynwarediadau a geiriau benthyg yn hytrach nag addasu geiriau Cymraeg a fodolai eisoes, mynegiannau Cymraeg o gysyniadau neu '*descriptive circumlocutions*'. Er enghraifft, gwelir yn Nhabl 2 i'r gair 'amp' a'r lluosog 'ampiau' fynd yn fwyfwy poblogaidd yn *Asbri* yn ystod y 1970au, a hynny ar draul y rheiny a oedd yn ceisio poblogeiddio'r term 'sainchwyddwr'. Erbyn diwedd y 1980au ar yr hwyraf, roedd 'amp' wedi ennill y dydd, a defnyddiwyd y gair yn gyson mewn ffansîns a chylchgronau megis *Sothach* (hynny yw, pan nad oedd ysgrifenwyr yn defnyddio'r gair benthyg 'cab' iddynt).[40]

Dichon fod hyn yn adlewyrchu defnydd y termau nid yn unig yn yr iaith lafar, ond hefyd newid o fewn cyd-destun gwleidyddol. Wedi'r cwbl, mae'n bosibl olrhain hanes y term 'byd pop Cymraeg' o'r 1960au hyd at y 1970au diweddar, pan gychwynnodd 'byd roc Cymraeg' ennill tir. Erbyn diwedd y 1980au ar yr hwyraf, roedd y term 'sîn roc Gymraeg' – term llawer llai herfeiddiol oherwydd ei fod yn adlewyrchu termau Eingl-Americanaidd tebyg – yn cael ei ddefnyddio'n aml, ac mae'n ddigon amlwg na pherthyn yr ymadrodd i gysyniad Dafydd Iwan o'r 'Byd Cymraeg'. Pan fynegir bodolaeth cerddoriaeth boblogaidd Gymraeg yn nhermau 'sîn' yn hytrach na 'byd', mae'n colli'r elfen o weithgaredd annibynnol a awgrymir gan y gair 'byd'. Yn yr un modd, ac er gwaethaf ymdrechion gorau aelodau Cymdeithas yr Iaith, fel y rapiwr Steffan Cravos, i boblogeiddio termau fel 'ailgymysgiad' am '*remics*', 'gollwng' (h.y. gollwng nodwydd ar record) yn lle 'dropio', ar gloriau cefn eu recordiau, mae'r geiriau sy'n seiliedig ar eiriau benthyg – yn hytrach na dynwarediadau neu dermau cysyniadol Gymraeg – yn rhan o'r iaith fyw erbyn hyn. Yn sgil dwyieithrwydd cynyddol y sîn gerddorol yn arbennig, mae'n gwestiwn a gaiff y duedd hon effaith andwyol ar natur ieithyddol y sîn honno yn y dyfodol.

Diolchiadau

Mae'r uchod yn fersiwn o bapur a roddwyd yng ngynhadledd 'Trwy Ddulliau Chwyldro...?', Prifysgol Bangor, Tachwedd 2012. Fel rhan o'r ymchwil ar gyfer yr erthygl hon, edrychwyd ar y ffilm ddogfen *Edward H. Dafis* (1976) yn y British Film Institute, Llundain, yn ystod taith ymchwil a gyllidwyd gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Hoffai'r awdur ddiolch i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol am eu haelioni, yn ogystal â Ms Hannah Loy yn y BBC yng Nghaerdydd am ei chymorth, ynghyd â staff y BFI, yn enwedig Ms Hannah Curry a Mr Steve Tollervey.

[40] Mae cyhoeddiad o ganol y 1980au, y cylchgrawn byrhoedlog *Dracht* (dau rifyn, 1985), yn rhoi enghreifftiau o'r nifer fawr o eiriau benthyg a oedd yn yr eirfa ar y pryd: defnyddir '*cab*', '*monitors*', '*chorus pedal*', '*direct input PA*', '*digital delay*', a llawer o eiriau eraill heb ymgais i'w cyfieithu na'u haddasu. Mae geiriau technolegol hŷn megis 'meicroffon' yn ymddangos, fodd bynnag.

Ffigur 1: Y 'Siartiau Swnllyd' (1972), Sŵn, 1, 3.

YN GYMRAEG—wrth bysgota :

net : rhwyd	*hook :* bach, bachyn	*fly :* pluen
gaff, harpoon : tryfer	*rod :* gwialen, genwair	*bait :* abwyd
salmon : eog	*trout :* brithyll	*bank :* torlan
to cast : chwipio, lluchio	*worm :* pry' genwair, mwydyn	
gut : blaen llinyn	*lead :* plwm, plymen.	

Ffigur 2: Rhestr o eiriau a thermau Cymraeg yn ymwneud â physgota (1965), Tafod y Ddraig, 18, Mawrth, 4.

Gol. : Pa fath o offer a ddefnyddir gennych ?

M.P. : 'Rwyf wedi ceisio prynu'r offer gorau y mae modd ei gael ar y farchnad. Mae saith mlynedd o waith gyda'r Bwrdd Trydan, a'r amser gyda'r Cwmni Theatr y tu ôl i mi yn fy ngalluogi i wario'n ddoeth, gobeithio. I'r rhai sy'n gwybod am y pethau yma, mae gen i :

ddau fwrdd troelli (turn tables)
ddau feicroffon a stand
un taflunydd (projector)
un strôb
dau sbicâr (speaker) 50 W. yr un
un chwyddŵr swn (amplifier) 70 Watt.
un uned Rheoli Sain/Goleuadau
dau Golofn olau (gydag 8 bwlb i bob colofn)
dau stribed golau (gyda 4 bwlb i bob stribed)

Ac ar hyn o bryd, tua 150 o recordiau. Byddaf yn prynu rhai ychwanegol bob wythnos.

Ffigur 3: Rhestr o eiriau a thermau Cymraeg yn ymwneud ag offer sain (1972), Asbri, 16, Gwanwyn, 16.

Llyfryddiaeth

Berresford Ellis, Peter, a Mac a' Ghobhainn, Seamus (1971), *The problem of language revival: Examples of language survival* (Inverness: Club Leabhar).

Davies, Janet (2ail argraffiad, 2000), 'Welsh', yn Price, Glanville (gol.), *Languages in Britain and Ireland* (Oxford: Blackwell), tt. 78-208.

Gendall, Richard (1988), 'Geiriau Benthyg a Bathu Termau', *Carn*, 61, Gwanwyn, 12.

Hill, Sarah (2007), *'Blerwytirhwng?': The Place of Welsh Pop Music* (Aldershot: Ashgate).

Hosokawa, Shuhei (1984), 'The Walkman Effect', *Popular Music 4: Performers and Audiences,* 165-80.

Iwan, Dafydd (1977), 'Y Byd Cymraeg', pamffled 'Twrw Tanllyd' (dim manylion cyhoeddwr), t. 9.

Jones, Craig Owen (2013, i'w chyhoeddi), "Still Here'?: A Geospatial Survey of Welsh-language Popular Music', yn Sara Cohen, Robert Knifton, Marion Leonard, a Les Roberts (goln), *Sites of Popular Music Heritage: Memories, Histories, Places* (London: Routledge).

Jones, R. Emrys (1964), *Termau Theatr* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

Jones, Morris (1973), 'The Present Condition of the Welsh Language', yn Stephens, Meic (gol.), *The Welsh Language Today* (Llandysul: Gomer), tt. 110-26.

Merriman, Peter, a Jones, Rhys (2009), ``Symbols of Justice': the Welsh Language Society's campaign for bilingual road signs in Wales, 1967-1980', *Journal of Historical Geography,* 35, tt. 350-75'.

Parry-Williams, T. H. (1923), *The English Element in Welsh* (London: Honourable Society of Cymmrodorion).

Phillips, Dylan (1998), *Trwy Ddulliau Chwyldro...?: Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962-1992* (Llandysul: Gomer).

Schäffner, Christina (2003), 'Third Ways and New Centres: Ideological Unity or Difference?', yn Calzada Pérez, María (gol.), *Appropos of Ideology: Translation Studies on Ideology – Ideologies in Translation Studies* (Manchester: St Jerome Publishing), tt. 23-41.

Smith, Robert (2000), 'Newyddiaduraeth a'r Iaith Gymraeg', yn Jenkins, Geraint H. a Williams, Mari A. (goln), *'Eu Hiaith a Gadwant'?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 267-98.

Stephens, Meic (gol.) (1973), *The Welsh Language Today* (Llandysul: Gomer).

Williams, Jac L. (gol.) (1973), *Geiriadur Termau/Dictionary of Terms* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

Thomas, R. S. (1992), *Cymru or Wales?* (Llandysul: Gomer).

Cylchgronau a phapurau newydd

Asbri

Y Cymro

Dracht

Sgrech

Sŵn

Edward H. Dafis, ffilm ddogfen (darlledwyd 10fed Medi 1976).